

Vztah k památkám (zejména židovským) v českých zemích v období (radikálního) socialismu¹ – pohled státních orgánů²

The attitude towards sites of historical interest (particularly Jewish sites)
in the Czech lands during the period of (radical) socialism –
the viewpoint of state bodies

DOI: 10.31577/EtnoRozpra.2022.29.2.03

Blanka Soukupová

Abstract

The text initially analyzes what the term “historic site of interest” included during individual phases of modern Czech history. It also describes how and why spontaneous interest in historic monuments transformed into scientific interest. However, the text mainly focuses on the attitude of Czech society towards historic sites of interest and historical preservation after the Second World War. The paper clarifies why Prague monuments of the highest possible national value (Old Town Square, Prague Castle, Karolinum, Bethlehem Chapel, Hvězda Summer Palace) received the most attention primarily. It also clarifies the importance state bodies credited to minor (mainly Jewish) historic sites of interest, both in Prague and in the regions. The text states that although selected Jewish historic monuments in Prague were repaired in the

¹ Československá socialistická republika existovala oficiálně od 11. července 1960 do 29. března 1990 (fakticky do prosince 1989). Československo let 1948 až 1960 je označováno jako lidově demokratický stát ovládaný Komunistickou stranou Československa. Až červencová Ústava Československé socialistické republiky (1960) zakotvila název ČSSR. Vzhledem však k tomu, že za jednu z forem socialismu můžeme označit stalinismus (jeho nejhorší formy lze datovat od převratu (1948) do poloviny padesátých let), užíváme výrazu (radikální) socialismus už pro období po tzv. Vítězném únoru, kdy začaly být také naplňovány hlavní zásady socialistického zřízení (státní vlastnictví výrobních prostředků, kolektivismus, centrální plánování, hospodářské intervence).

² Šlo především o ústřední orgány státní správy (vládu, ministerstva), případně orgány územní státní správy. Resortem ministerstva školství (kultury) byl pak Státní ústav památkové péče a ochrany přírody (zřízený v roce 1958).

1950s, because it was assumed that they would be used in the field of tourism, others (including those that were of interest to tourists) were left to fall into disrepair. Terezín received attention for ideological reasons. However, its historical value was used for propaganda purposes. Victims of the Shoa were described as fighters for socialism in the 1950s. The post-war condition of Jewish historic sites of interest in the regions can be described as catastrophic, during which time only two regional synagogues were repaired during socialism (in Plzeň and Holešov). The devastation of unprotected Jewish cemeteries, which were usually located in remote areas, also continued. The gravestones in these cemeteries became sought-after building material. Indications of changes to come in relation to regional Jewish historic sites of interest only appear at the end of the so-called normalisation period.

Key words

“historic site of interest”, Czech lands, Jewish historic monuments, socialism

Klíčové slová

památky, české země, židovské památky, socialismus

Acknowledgment

Tento text vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblast History.

Kontakt / Contact

doc. PhDr. Blanka Soukupová, CSc., Fakulta humanitních studií, Univerzita Karlova, Pátkova 5, 182 00 Praha 8 – Libeň, e-mail: 6446@mail.fhs.cuni.cz

ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6201-9493>

Ako citovať / How to cite

Soukupová, B. (2022) Vztah k památkám (zejména židovským) v českých zemích v období (radikálního) socialismu – pohled státních orgánů. *Etnologické rozpravy*, 29(2), 45-62. <https://doi.org/10.31577/EtnoRozpra.2022.29.2.03>

Úvod

Jak je zřejmé již z názvu, cílem této studie je analýza vztahu orgánů státní správy k židovským památkám v letech 1948 až 1989. Text přitom usiluje o zasazení tohoto poměru do ideologickopolitického i hospodářského rámce (radikálně) socialistického Československa, pochopitelně s jistými časovými přesahy do období protektorátu a období od května 1945 do února 1948.

Pojem památka

Až do počátku 20. století se pod pojmem památka zahrnovaly zhmotněné doklady minulosti, jež mohla utvářející se moderní národní společnost prezentovat jako ukázky své někdejší svébytnosti a vyspělosti. V českých zemích se první takovou památkou již ve třicátých a čtyřicátých letech 19. století stala pražská Staroměstská radnice (Wirth, 1950: 3). Od živelného k institucionalizovanému zájmu o památky na přelomu 19. a 20. století však uplynulo osm desítek let. Doplňme, že kunsthistorik Zdeněk Wirth (1878 Libčany – 1961 Praha), jeden ze zakladatelů moderní památkové péče, za počátek živelného zájmu o památky pokládal založení Muzea Království českého (dnes Národního muzea) v roce 1818 (Wirth, 1950: 2). Naopak institucionalizovaná ochrana památek je spojena se založením Klubu Za starou Prahu v lednu 1900 jako reakcí na asanaci Josefova a tzv. vojtěšskou a petrskou asanaci. Vlastní asanaci (započatou vydáním osnovy zákona o regulaci asanačního obvodu 11. února 1893) prosazoval pražský magistrát konce předminulého století jako předpoklad pro vytvoření moderního města. Oporu však měla i ve veřejném mínění (Soukupová, 2009a: 283, 279, 281-282). Naopak k nejznámějším odpůrcům asanace patřili obecní starší JUDr. Lubomír Jeřábek (1864 Praha – 1937 Černošice, dnes o. Praha – západ), spisovatel a zemský konzervátor, Spolek architektů a inženýrů, Umělecká beseda a spisovatel, literární kritik a překladatel Vilém Mrštík (1863 Jimramov – 1912 Diváky) (Bečková, 2000: 28-31; Soukupová, 2009a: 282-284;). Tzv. pražská asanace byla prodlužována po deseti letech, naposled v roce 1933 (Bečková, 2003: 10). Z třiatřiceti veřejných budov, modliteb, škol a ústavů židovského ghetta zůstaly pouze radnice, okleštěný hřbitov a pět synagog (Svoboda, Lukeš, Havlová, 1997: 15; Vilímková, 1993: 7). Jak upozornila kunsthistorička a archeoložka Milada Vilímková (1921 Vizovice – 1991 Praha), svou roli při asanaci hrály také přelidněnost ghetta, relativně vysoká úmrtnost v důsledku hygienických podmínek i složité vlastnické vztahy (Vilímková, 1993: 7).

Právě Klub Za starou Prahu pak přispěl k tomu, že se jako určující prosadila umělecko-historická hodnota památky, jakkoliv nepřestávala být důležitá také její hodnota národní (Soukupová, 2007b: 17-18). Příkladem vítězství národního zřetele se stalo např. umístění mohutného secesního pomníku Mistra Jana Husa (1903 – 1915) na Staroměstském náměstí v Praze, z ochrannářského hlediska nevhodné. Připomínka národního mučedníka v srdci Prahy však měla zvýšit české sebevědomí (Hypšman, 1950: 13).

V období mezi dvěma světovými válkami se pak změnil náhled na to, kdo má být strážcem paměti. V demokratizující se společnosti se prosadilo přesvědčení, že jím mohou být kultivované lidové vrstvy (Soukupová, 2007b: 19), tedy nikoliv pouze odborníci (historici, muzejníci, architekti, inženýři, knihovníci), kteří sehráli mimořádnou úlohu v době pražské asanace na konci 19. století, nebo státní orgány. Současně ovšem v tomto období kulminoval konflikt mezi památkáři a urbanisty, jimž překážel „balast tradice“ ve vizích tzv. nového města – metropole nového státu: města přehledného, dynamického, nabízejícího kvalitní bydlení a odpočinek (Soukupová, 2007b: 19-21, 22).

V období protektorátu Čechy a Morava se k souboru toho, co bylo uznáno jako památka (budovy historických slohů, pomníky, mosty, obrazy, sochy, parky a zahrady, půdorys historického jádra města), přičlenila ještě česká krajina, do níž se měla otisknout práce

a život řetězce generací českého národa (Soukupová, 2007b: 19, 22). Právě krajina totiž symbolizovala trvání zcela reálně ohrožené národní existence.

Zájem o památky po skončení druhé světové války

Na toto myšlenkové dědictví programově navázala i česká společnost po druhé světové válce. Nikoliv náhodou zájem památkářů směřoval především k úpravám Staroměstského náměstí s částečně vyhořelou radnicí, k obnově věží klášterního kostela v Emauzích (Bečková, 2000: 77-79), k úpravám panoramatu Hradčan (Bečková, 2000: 72) a Vyšehradu. Vojtěch Sucharda (1884 Nová Paka – 1968 Praha), sochař a restaurátor, tehdy pracoval na 38 postavách Orloje – Času. Novostavba zničeného křídla radnice však nakonec realizována nebyla (Soukupová, 2011: 393).

Dále se připravila rekonstrukce Karolina, letohrádku Hvězda a dostavba Betlémské kaple (Poche, 1985: 149-150; Soukupová, 2007a: 16-17; Soukupová, 2007b: 23, 24). Zájem státních orgánů se tedy po osvobození jednoznačně stácel k metropolitním památkám s nejvyšší možnou národní hodnotou. V případě Betlémské kaple hrálo významnou roli také řízené vytěsňování nacistické a kolaborantské protektorátní tradice, jež se snažily husitskou tradici znevážit (Soukupová, 2011: 384-385). Pražské většinové památky měly plnit dva hlavní úkoly: povzbuzovat za války snížené národní sebevědomí a přitáhnout do Prahy, jež takřka unikla válečnému ničení, turisty (Emler, 1947: 66). Nákladná oprava Betlémské kaple však započala až v červenci 1948, tedy po únorovém převratu (1948), a byla ukončena v červenci 1954. Ministr školství, hudební a literární kritik Zdeněk Nejedlý (1878 Litomyšl – 1962 Praha), který jí nakonec vtiskl podobu (Soukupová, 2010a: 47), byl současně autorem ahistorických tezí o husitské revoluci jako o boji „proti vykořisťovatelům, ... za lepší nový řád“ (Nejedlý, 1946: 22). Památka tak začala sloužit nové ideologii, prezentovala a formovala paměť socialistické Prahy.

Hodnotné a krásné památky vzbuzují v něm [v lidu] pocit radosti, hrdosti a správného vlastenectví a umožňují mu měřiti na nich tvůrčí schopnost nynější doby, učiti se od nich a snažiti se o stejnou, ba vyšší úroveň děl, vznikajících v současné době, zaznělo v Klubu Za starou Prahu v roce 1951. (Vaněček, 1951b: 2)

Postavení pražských židovských a německých památek po skončení druhé světové války

V bezprostředním poválečném okamžiku bylo jako s magnetem pro turisty počítáno ve většinovém myšlení ovšem také s pražskými židovskými památkami, přičemž Židovské muzeum v Praze, nejvýznamnější poválečná menšinová paměťová instituce, bylo označeno univerzitním profesorem Janem Rypkou (1886 Kroměříž – 1968 Praha) dokonce za nástroj propagace Československa v zahraničí (Soukupová, 2005: 47; Soukupová, 2019). V letech 1946 až 1949 navštívilo jeho výstavy a expozice nejméně 197 000 či přes 200 000 návštěvníků (Pařík, Pavlát, Fiedler, 1991: 61; Rybár, 1991: 276). Uměleckou a historickou hodnotu židovských památek vyzdvihl po druhé světové válce i pražský primátor JUDr. Václav Vacek (1877 Libochovice – 1960 Praha-Lhotka):

Teprve nyní, když se litice války přehnala přes naše hlavy a celý svět si uvědomuje, jak nesmírné umělecké poklady a dějinné doklady byly zachovány, když byla zachráněna Praha, její střed Židovské město i s domy, háky a řetězy, jimiž bylo ve středověku obeháno – starý židovský hřbitov, stará synagoga s dvojím orlojem, s arabskými a hebrejskými číslicemi a zpětným chodem hodinových ručiček, jakož i zbytky židovského musea. Zůstalo to všechno zachováno, přestože tyto památky byly šest let v moci hitlerovských fanatiků a na konci války středem bojů s tanky, děly a kulomety v bezprostřední blízkosti německých kasáren. (Vacek, 1945: 1)

Menšinová stráž paměti se však ohlíželi i do minulosti pražských židovských památek. Kunsthistorička Hana Volavková (1904 Jaroměř – 1985 Praha), jež od jara 1943 pracovala až do své deportace do Terezína v Ústředním židovském muzeu a od 13. května 1945 byla pověřena vedením rekonstruovaného Židovského muzea v Praze (Pařík, Pavlát, Fiedler, 1991: 61; Rybár, 1991: 274, 275), nastolila v roce 1947 znovu téma asanace. Volavková tehdy konstatovala, že zničení samostatného městského celku nebylo nahrazeno ani přibližným ekvivalentem (podle Svoboda, Lukeš, Havlová, 1997: 29). Smutek nad zkázou ghetta pociťoval ovšem např. i docent inženýr Ludvík Prisching z Klubu Za starou Prahu poté, co shlédl poválečnou výstavu Židovského muzea v Praze věnovanou pražskému ghettu:

Cestou k výstavě, konané v Josefské ulici [výstava Stará Praha V.], vzpomněl jsem si na onen sychravý podzimní den roku 1943, kdy jsem potkal svého známého se žlutou hvězdou na prsou. Pozdravil jsem radostně, vždyť jsme se tak dlouho neviděli. Nereagoval na můj pozdrav a já se překvapeně ohlédl. Zašel do domu a já pochopil; teprve v průjezdu stiskli jsme si ruce. „Asi za měsíc jedeme pryč,“ stýskl si mezi řečí. „Nezoufejte, přáteli, věřte, vrátíte se šťastně,“ pokoušel jsem se ho potěšit. „Nevrátím se a nikdo z nás,“ řekl teskně, „jsme lidmi, které svět přežil. Všechno na světě má svou dobu a svůj konec.“ Tušil dobře, neboť z transportu se nevrátil nikdo... Vraceje se banálními ulicemi asanované čtvrti, kladu si otázku, zda bylo možno této zkáze zabránit. A v odpověď znějí mi slova přítele. Ghetto mělo svou dobu a svůj konec. (Prisching, 1948: 15)

Prischingovi symbolizovalo zničení tohoto jedinečného památkového komplexu tedy zničení celé židovské komunity. I to je typické pro tuto dobu; památky totiž začala židovská reprezentace chápat jako jakousi náhražku za zničené lidské životy. Jen ony měly už připomínat tisícileté židovské osídlení českých zemí. „Nebylo možno zachránit živé, ale podařilo se zachránit památky,“ uvedl v roce 1946 inženýr Arnošt Frischer (1887 Heřmanův Městec – 1954 Londýn), od září 1945 předseda Svazu židovských náboženských obcí v tzv. historických zemích (Iltis, 1946: 54).

Zatímco nezabrané pražské synagogy se rychle vracely ke svému bohoslužebnému účelu, Židovská radnice v Praze pak k úkolu přirozeného menšinového střediska, přičemž jejich turistické využití bylo minimální a omezovalo se zpravidla na židovské návštěvníky (Soukupová, 2019), pražské památky spojené s českými Němci byly vyvlastněny a přejmenovány v národním duchu. Např. z pražského Nového německého divadla (dnes Opera) se stalo Divadlo 5. května, z Německého kasina Slovanský dům (Soukupová, 2011: 387). Ještě horší osud postihl německé památky v regionech. Tzv. novoosídlenci v pohraničí omítali hrázdění (Vařeka, 1985: 67, 69), jež bylo pokládáno za znak němectví.

Současně se ze stejného důvodu zbavovali tmavé a barevné výzdoby interiéru (Kadeřábková, 1985: 7).

Naopak některé pražské židovské památky zažily svůj návrat. Do pražského veřejného prostoru byla v srpnu 1946 znovu umístěna socha rabiho Löwa od Ladislava Šalouna ((1870 Praha – 1946 Praha), zakladatele moderního českého sochařství, a v červenci 1948 i znovu vytvořená socha Mojžíše od Františka Bílka (1872 Chýnov – 1941 Chýnov), sochaře, architekta a grafika, již v březnu 1939 poškozená pražskými německými vysokoškoly a poté pravděpodobně roztavená a použita pro válečné účely (Mollik, 1948: 310; Soukupová, 2011: 390).

Osudy židovských památek v regionech

Zcela mimo zájem státních orgánů stály ovšem osudy regionálních menšinových památek. Židovská reprezentace, jež trvale upozorňovala na poválečné vandalské útoky proti židovským hřbitovům (např. na Mělnicku, v Jičíně, ve Dvoře Králové, v Humpolci, v Běštíně na Berounsku, ve Vlašimi, Soukupová, 2016: 369-370; Iltis, 1947: 309; Iltis, 1948: 37) a synagogám, se tak zpravidla setkávala s lhostejností. Pozitivní výjimku představoval např. postoj Místního národního výboru v Roudnici nad Labem (Soukupová, 2016: 371). Naopak ministerstvo vnitra a národní výbor ve Vlašimi činily zodpovědnou za zkázu židovskou náboženskou obec, jež údajně hřbitovy dostatečně nezabezpečila a neopravila (Soukupová, 2016: 371-372). Na počátku roku 1948 přesto ministerstvo vnitra a informací uložilo zemským národním výborům, bezpečnostním orgánům a osvětovým pracovníkům, aby pracovali proti úmyslné devastaci židovských památek (Soukupová 2016: 372). Zůstalo však pouze u výzvy. Obdobně státní orgány nezajímaly ani další osud regionálních synagog, často zcela nevhodně využívaných. Nedůstojné využívání se však týkalo např. i Španělské synagogy (Soukupová, 2016: 380). Opravy se na počátku padesátých let dočkala pouze pražská Jeruzalémská a Maiselova (zal. 1592) synagoga; od srpna 1950 do roku 1954 pak probíhala restaurace Pinkasovy synagogy (zal. 1519 až 1535)³ (Rybář, 1991: 276; Pařík, 2002: 11). Vysoká synagoga z roku 1568 byla restaurována roku 1961 a znovu v letech 1977 až 1979 (Vilímková, 1993: 123).⁴ Z regionálních synagog byla opravena plzeňská. Až v roce 1959 se dočkala rekonstrukce synagoga Španělská (zal. 1868) (Soukupová, 2019). Mnohé ze synagog, jež Židovská obec náboženská v Praze obec na rozdíl od hospodářsky bezcenných regionálních hřbitovů získávala v poválečných restitucích obtížněji (k restitucím Soukupová, 2012: 135-137), pak musela ovšem sama odprodat (Soukupová, 2012: 134-135) či pronajmout, často i proto, aby zabránila jejich demolici. Některé synagogy převedly národní výbory přímo do vlastnictví Církve československé⁵ (Soukupová, 2020: 34; Soukupová, 2016:

³ Tato synagoga z konce 15. století byla restaurována již v protektorátním období, šlo však o restauraci nezodpovědnou. Poválečný průzkum a restaurace probíhaly v letech 1951 až 1959 (Vilímková, 1993: 121).

⁴ Vysoká a Pinkasova synagoga se dostaly do správy Státního židovského muzea v Praze v roce 1950 (Pařík, Pavlát, Fiedler, 1991: 61).

⁵ Tato církev získala a v letech 1947 až 1949 přestavěla např. synagogu v Prostějově (Prostějov židovský, 2021: 3). V roce 1947 zakoupila také synagogu v Lipníku nad Bečvou (poprvé zmiňovanou v roce 1540). Její následná renovace však nebyla zdařilá (Maloň, 2019: 20).

380-385; Soukupová, 2012: 140-141). Jiné synagogy získala Českobratrská církev evangelická. Jako příklad může posloužit osud nové synagogy v Úsově, jejíž interiér byl zničen již v roce 1946. V roce 1949 ji tato církev odkoupila a v letech 1951 až 1952 adaptovala (Klenovský, 1993: 23; 22). Synagogy tím ovšem výrazně změnily svůj interiér i exteriér, např. jen zřídka se zachovala židovská symbolika (Davidův štít, Desatero) na průčelí (Klenovský, 2016: 215).

Smutný poválečný osud především regionálních židovských památek korespondoval s tím, že nezapadaly do tehdejšího konceptu národní paměti. Navíc byly často vzhledem ke své poloze pro tehdejší velmi skromný turistický ruch nezajímavé. Vedle toho bezesporu stále doznívala protektorátní propaganda, jež jejich hodnotu programově anulovala. Např. v roce 1940 se antisemitský Arijský boj, ústřední list České protizidovské ligy v Praze, tázal:

**Kdy pak bude konečně Starý židovský hřbitov proměněn ve veřejný park?
(Čemu nerozumíme?, 1940: 7)**

Současně žádal, aby osm z devíti pražských synagog bylo přeměněno na přednáškové sály, výstavní síně pro pořádání protizidovských výstav, depozitáře muzejí a knihovny (-m-, 1940: 3). Vinohradská synagoga, podle Arijského boje „dominantní palác židovského nabobství“, měla být využita jako soudní úřad (Zbytečná synagoga, 1940: 8). Regionální synagogy (např. ve Voticích) doporučoval zbourat a ze získaného materiálu vydláždít místní ulice:

**Ze synagogy bude dostatek materiálu na dlažbu všech neschůdných votických ulic.
Synagoga jest postavena v cestě a překáží jízdě. (Dálava, 1940: 6)**

Část památek, zejména (ale nejen) v Říšské župě Sudety, byla navíc zpustošena již za války (např. starý a nový hřbitov v Údlících u Chomutova, v Bečově nad Teplou, v Teplicích a v Údlících (Hlaváček a kol., 2012), v České Lípě, v Jablonci a v Mostu (Hlaváček a kol., 2012), v Hlučíně, ale i v Táboře, v Dobříši, v Poděbradech, v Lysé nad Labem, v Kyjově, v Prostějově (k tomu i Prostějov židovský, 2021: 6), nový hřbitov v Kroměříži a nová část hřbitova v Úsově, starý židovský hřbitov v Lipníku nad Bečvou (Soukupová, 2016: 364-347, 372-373; k Lipníku nad Bečvou i Maloň, 2019: 27⁶))⁷ a několik jich bylo poškozeno v důsledku válečných bojů (např. hřbitov v Chebu, tzv. nový židovský hřbitov v Kolíně (Pejša, 2005: 205-206), hřbitov a ghetto v Osoblaze nebo v Uherském Brodu (Soukupová, 2016: 364-365); souhrnně k osudům hřbitovů Soukupová, 2012: 137-138; Soukupová, 2018: 83-85). Architekt a památkář Jaroslav Klenovský (1954 Brno) popsal osud hřbitova během nacistické okupace v Jemnici (zal. ve 14. století). Jeho novodobé náhrobky měly být pokáceny a rozkradeny, ze starších byla vydlážděna ulice Na malé brance. V roce 1942 byla zbořena i synagoga. Náhrobní kameny se vrátily na hřbitov po osvobození (Klenovský, 1994: 5, 14-15; viz i Bretfeldová, 2018: 269). Během druhé světové války bylo

⁶ V roce 1949 byly náhrobky roztlučeny a využity pro výstavbu chodníků a cest (Maloň, 2019: 27).

⁷ Podle Jaroslava Klenovského byl jako celek zlikvidován hřbitov v Uherském Hradišti, starší hřbitovy v Uherském Brodě, Opavě, Prostějově a Kroměříži (Klenovský, 2018: 37).

zničeno i 70 synagog⁸ (Klenovský, 2016: 214). V její předvečer, v noci z 9. na 10. listopadu 1938, bylo zdevastováno nejméně 35 synagog⁹ a více židovských hřbitovů (Pařík, 1992: 23; Pařík, 2008: 195).

Menšinové památky po únorovém převratu (1948)

Po únorovém převratu (1948) se stát na jedné straně přihlásil k ochraně památek (prezident Klement Gottwald věnoval Klubu Za starou Prahu finanční dar, předseda vlády Antonín Zápotocký deklaroval, že se o památky jako o majetek lidu stát postará (Soukupová, 2007a: 18; Soukupová, 2007b: 25)), na druhé straně však řada památek byla, především z důvodů výstavby nových komunikací, zbořena (Soukupová, 2007a: 18; Soukupová, 2007b: 25). Např. kvůli Plzeňské ulici v Praze byl ohrožen Malostranský hřbitov v Košířích (Bečková, 2000: 80). Do diskuse vstoupil nově tzv. celospolečenský zájem, jemuž měly památky „ustoupit“. Města zítřka se ovšem měla také cíleně zbavovat domnělých symbolů kapitalistické ziskuchtivosti a bídy, ale i přepychu. Symbolem prvního se staly pražské čtvrti Žižkov, Nusle a Košře, s jejichž částečnou demolicí se počítalo již tehdy (Soukupová, 2010a: 41), symbolem druhého pak novorenesanční synagoga na pražských Vinohradech, jež po svém poničení 14. února 1945 v důsledku amerického náletu byla od června 1951 jako architektonicky bezcenná a jako symbol staré doby (Symbol staré doby, 1951: 1) demolována (Soukupová, 2019; k historické „bezcennosti“ památek Soukupová, 2012: 143-144).

Poválečný nedostatek a nevykonné hospodářství pak vedly k tomu, že památky již od padesátých let minulého století, až na výjimky, viditelně chátraly, i když již na počátku padesátých let vznikla instituce městských památkových rezervací (Bečková, 2000: 75). Klub Za starou Prahu ji přivítal, i když upozorňoval, že památky musejí být živou součástí městského organismu (Vaněček, 1951a: 17-22). V případě náboženských památek byl pak klíčový nový církevní zákon (1. listopadu 1949), který zbavil církev a náboženská společenství možnosti samostatně hospodařit (Svobodová, 1994: 29-30; Pěkný, 2001: 375). Židovská reprezentace sice dosáhla toho, že židovské hřbitovy nebyly předány do péče národních výborů, jak požadovalo nařízení ministerstva zdravotnictví o pohřebnictví z roku 1955 (Soukupová, 2016: 398), finanční prostředky na jejich údržbu však neměla.

⁸ Uvedme i příklad zrušené synagogy v Rychnově nad Kněžnou, jež po válce sloužila jako sklad a prodejna.

⁹ Nacisté zapálili v pohraničí asi 40 synagog a během války jich bylo zničeno dalších 25 (Pařík, 2011: 100). Na území Moravy a Slezska mělo být zničeno v letech 1938 až 1945 35 synagog (Klenovský, 2000b: 52). Uvedme si příklad nové synagogy v Teplicích či poškozené synagogy v Úsově (Fiedler, 1992: 159), vypálené synagogy v Jablonci nad Nisou, v Liberci, v Mostu, v Kadani, v Úsově (Pařík, 2011: 37), v Mariánských Lázních (Švandrlík, 2009: 33-34), Nové synagogy v Tachově (Fiedler, 1998: 20-21), v České Lípě (synagoga byla zapálena 11. listopadu 1939 a po likvidaci požáru znovu zapálená), v Opavě (Klenovský, 2009: 20-21), poškozené synagogy v Chomutově. Dále byla vypálena synagoga v Novém Sedlišti (Pařík, 2011: 80), v Drmoulu (Pařík, 2011: 81) atd. Na konci roku 1938 byla pak vypálena synagoga v Ústí nad Labem, v roce 1939 zbořena synagoga v Lovosicích, vypálena synagoga v Teplicích (Hlaváček a kol., 2012) či Českém Těšíně (Klenovský, 2018: 85) a 16. března 1939 i Velká synagoga v Brně (Klenovský, 2018: 47). V červenci 1941 byla vypálena nová synagoga v Uherském Brodě (Klenovský, 2010: 80). Poničeno bylo i mnoho hřbitovů (Rozkošná, Jakubec, 2004: 13).

Ze strany státu byl atraktivní pouze Terezín, kde vznikl od května 1947 Památník národního utrpení v areálu Malé pevnosti, přičemž tamější židovský hřbitov se stal součástí Národního hřbitova (Soukupová, 2016: 376-377), a v roce 1950 postátněně Židovské muzeum v Praze. Exhumované ostatky vězňů byly na Národní hřbitov v Terezíně převáženy až do roku 1958 (Benešová, Blodig, Chládková, 1997: 49). V červnu 1949 bylo otevřeno Muzeum útisku, přičemž bylo počítáno s jednou souvislou expozicí (Munk, 2017: 5). Až v polovině prosince 1952 byl přijat návrh, že jeden z terezínských domů bude vyčleněn jako muzeum ghetta. Podnětná myšlenka však byla kritizována Krajským národním výborem v Ústí nad Labem a Ústředním výborem Svazu protifašistických bojovníků (Munk, 2017: 8-9). Znovu přišel se snahou vybudovat v Terezíně Muzeum ghetta až ředitel Památníku Terezín Miroslav Pávek v roce 1967 (Munk, 2017: 11). Na sjezdu delegátů židovských náboženských obcí 29. ledna 1967 bylo rozhodnuto, že tu vznikne památník „největšího koncentráku na našem území“ (Národní archiv Praha, 1967).

Relativně šťastný osud čekal pouze na některé regionální synagogy, jež byly přetvořeny na muzeum (synagoga v Kolíně, ve Vodňanech, v Holešově (Soukupová, 2016: 381-382)). V případě Terezína počítaly státní orgány především s jeho paměťovou hodnotou, kterou bylo možné modifikovat v duchu tehdejší propagandy: Terezín symbolizoval národní boj za svobodu (Soukupová, 2016: 395). V roce 1950 se vláda usnesla, že v Terezíně bude vybudován památník židovského utrpení. Po politickém procesu s Rudolfem Slánským (1952) však nebylo již možné v rámci prohlídek vyzdvihovat židovské oběti; z tamějších vězňů se stali bojovníci proti fašismu (Veselská, 2012: 166-167). Terezín tak byl vyvlastněn většinovou historickou pamětí. Zřejmě i z tohoto důvodu vznikl od konce padesátých let, bez konzultací se Státním úřadem pro věci církevní, Památník sedmdesáti sedmi tisíc dvou set devadesáti sedmi v Pinkasově synagoze¹⁰ (k památníku Rybár, 1991: 276, 306; Heitlingerová, 2007: 60; Soukupová, 2010b: 32-33; Veselská, 2012: 178-179; Soukupová, 2016: 405-408). O spojení terezínského židovského hřbitova a krematoria a zlepšení památkové péče o ghetto se znovu krátkodobě začalo diskutovat až ve „zlatých šedesátých“ (Soukupová, 2016: 413-416), kdy také vznikl terezínský komitét ve Vídni.

Zatímco Terezín plnil především symbolickou roli (jeho turistické využití se omezovalo spíše na odborářské, pionýrské, školní a vojenské zájezdy, případně na zájezdy Čedoku (Soukupová, 2019), v případě Státního židovského muzea v Praze počítal stát jednoznačně s turistickým využitím pražských židovských památek, respektive s přílivem devizových prostředků do státní pokladny (např. v roce 1963 navštívilo muzeum 550 000 turistů, z toho jen dvacet procent z Československa (Soukupová, 2019). V protikladu s tímto přáním však byla nedostačující péče, která byla těmto památkám poskytována. Uvedme si nejkřiklavější příklady. Již v roce 1955 upozornil Ústřední národní výbor hlavního města Prahy, že Staronová synagoga má v havarijním stavu střechu. Vedle nebezpečí úrazu chodců se mu zdálo nevhodné, aby zahraniční židovští návštěvníci první spartakiády byli konfrontováni s nedostatečnou péčí o světoznámou památku (Soukupová, 2016: 399-400). Dodejme, že se synagoga dočkala opravy až v letech 1966 až 1967 (Rybár, 1991: 288). Obdobně tristní situace byla i u pražských židovských hřbitovů. V letech 1955

¹⁰ Obnova budovy na počátku padesátých let byla spojena se studiem archivních pramenů, historicko-archeologickým a stavebním průzkumem. Na jaře 1951 se přistoupilo k sondážnímu průzkumu omítek (Kolektiv vědeckých pracovníků, 1954: 5, 7).

a 1956 došlo k opakovanému ničení morového židovského hřbitova z konce 17. století na pražském Žižkově. Nejvíce byla devastována jeho jihozápadní část. Proti dalšímu pustošení hřbitova vystoupily odbor pro kulturu Ústředního národního výboru, Státní památková správa a pražská židovská náboženská obec jako vlastníci. Jejich plán počítal se záchranou zbytků pomníků a jejich umístěním na hřbitově, s ponecháním zbylých náhrobků a s úpravou cest v západní části hřbitova i postupnými opravami prozatímně oddělených dalších částí hřbitova. Ve hřbitovní budově mělo být místo zrušených bytů lapidárium (Hnilička, 1957: 116-117). Chátral však i Starý židovský hřbitov v Praze, kam často směřovali zahraniční návštěvníci. Státní ústav památkové péče a ochrany přírody na podzim 1958 přitom upozorňoval, že se jedná o památku prvořadého významu. Péči o ni si však přehazovaly mezi sebou Obvodní národní výbor pro Prahu 1, ministerstvo školství a kultury, Státní židovské muzeum v Praze a památková péče (Soukupová, 2016: 403-404). Z pražských synagog svému účelu sloužily v padesátých letech již pouze Staronová a Jeruzalémská, další pražské i regionální synagogy a modlitebny byly využívány především jako skladové prostory, synagoga v Mělníku dokonce jako vepřín. Řada z regionálních synagog byla v této době přestavěna na obytné domy (např. ve Vizovicích) (Soukupová, 2016: 387-391). Chátrání památek tedy nezabránil ani zákon na jejich ochranu z roku 1958. Následující rok se znovu rozhořela diskuse o asanaci. V roce 1959 památkáři hodnotili asanaci jako „nemilosrdné ničení nenávratných kulturních hodnot našeho národa bohužel v srdci jeho hlavního města“ (Kubiček, 1959: 81).

Židovské památky ve „zlatých šedesátých“ a za tzv. normalizace

„Zlatá šedesátá“ umožnila českým památkářům navázat kontakty se západní Evropou a propracovat na vysoké teoretické úrovni zásady památkové ochrany a péče. V samotné Praze byly položeny základy k obnovení historického jádra (v roce 1971 bylo pak prohlášeno podle památkového zákona z roku 1958 za státní památkovou rezervaci (Bečková, 2000: 80)) a tzv. Královské cesty (Soukupová, 2007b: 28; Soukupová, 2007a: 22). V případě menšinových památek byly navrženy zásady ochrany židovských památek v regionu. Dodejme, že impuls k jejich ochraně vyšel ze Státní památkové péče a správy, jež aktivně spolupracovala se Státním židovským muzeem (Soukupová, 2016: 402-403). Jen máloco se však podařilo realizovat v praxi. Opravena byla např. Šachova synagoga v Holešově (Slavnostní zpřístupnění, 1964: 4; Fiedler, 1992: 70; Klenovský, 2004: 22-23; Pařík, 2011: 33). V letech 1966 až 1967 byla pak nově zasklena okna Staronové synagogy (Pařík, 2002: 9). Zchátralou synagogu v Hradci Králové pak zrekonstruovala Státní vědecká knihovna (Zikmund, Lender, 2013: 19). Mnohé památky byly ovšem zničeny právě v této době. Např. v letech 1964 až 1965 byl zrušen a zasypán starý židovský hřbitov v Praze – Libni (Pařík, 2002: 52), v roce 1962 byla asanována synagoga ve Velkém Meziříčí (Fiedler, 1992: 170), v roce 1969 byla zbořena synagoga v Dobříši a za okupace poškozená synagoga v Hluboké nad Vltavou (Fiedler, 1992: 52). Řada synagog byla poničena necitelnými úpravami (např. synagoga v Brandýse nad Labem (Rozkošná, 2009: 46)). Demolice postihla i desítky domů židovské čtvrti v Mikulově (Klenovský, 2000a: 18). V letech 1977 až 1978 byla asanována Dolní synagoga v Mikulově, pocházející pravděpodobně z poloviny 17. století (Pařík, 2011: 23, 41), v letech 1985 až 1986 Nová synagoga v Brně (Klenovský, 1995: 34).

Velmi tristní byl i osud židovských památek v Bratislavě. Již v šedesátých letech 20. století byla asanovaná Židovská ulice (Ševčíková, 2012: 38). V roce 1969 byla zbourána kvůli výstavbě mostu Slovenského národního povstání i neologická synagoga v Podhradí (zal. 1893 až 1894) (Ševčíková, 2012: 43). Ortodoxní (Velká) synagoga z 18. století na Zámecké ulici dostala demoliční výměr již v roce 1952. Zbourána byla na počátku šedesátých let (Ševčíková, 2012: 67, 106).

Nastupující tzv. normalizace (1969 – 1989) pak chátrání většinových i menšinových památek a jejich ničení prohloubila. V Praze došlo v této době k narušení horizontu i půdorysu města (Soukupová, 2007b: 29; Soukupová, 2007a: 24), i když se v roce 1981 památkářům podařilo vytlačit stavbu televizní věže, vedle severojižní magistrály nejkontroverznější normalizační stavby, z Petřína na Žižkov (Soukupová, 2007b: 30). Pro morový židovský hřbitov to však znamenalo další devastaci, mnohem ničivější než byla parková úprava z roku 1958 (Rybár, 1991: 335-336; Pařík, 2013: 16-17). Úpravy hřbitova probíhaly v letech 1986 až 1987, výstavba věže v letech 1985 až 1990 (Pařík, 2002: 34).

Také další židovské památky čekalo nejobtížnější období. To předznamenala již slavnost 700. výročí Staronové synagogy (10. – 13. července 1969) (Soukupová, 2009b: 272),¹¹ státními orgány zredukovaná, v reakci na Šestidenní válku (1967), kterou sovětská propaganda vyhodnotila jako zločinnou agresi (Sachar, 1998: 471, 491), na malou domácí náboženskou festivitu (Soukupová, 2016: 225-226; Pěkný, 2001: 356; Heitlingerová, 2007: 42-46). Neuskutečnily se ani plány na zřízení Muzea ghetta Terezín (Muzeum ghetta Terezín, 1994).¹² Nerealizována byla myšlenka terezínského historika Karla Laguse (1903 Praha – 1979) a rabína Richarda Federa (1875 Václavice – 1970 Brno), kteří chtěli v polovině šedesátých let upravit některou z budov Terezína do její autentické protektorátní podoby (Aby ani v budoucnu, 1966: 4). Další ranou pro domácí i zahraniční Židy se stalo uzavření Pinkasovy synagogy (Pařík, 2002: 11), zdůvodněné jejím havarijním stavem (Pěkný, 2001: 356, 397). Část nápisů tehdy poškodilo pronikání spodní vody. Práce na rekonstrukci probíhaly, jak konstatoval historik umění Arno Pařík (1948 Praha), velmi liknavě, nedůsledně a bez dostatečné odborné dokumentace (Pařík, 2002: 9). Jako úspěch byla naopak hodnocena restaurace barokních náhrobků na Starém židovském hřbitově v Praze, jež byla zahájena v roce 1975 (Sadek, Šedinová, 1989: 4, 15), a kompletní restaurace Klausové synagogy v letech 1976 až 1983 (Sadek, Šedinová, 1989: 29).

V období tzv. normalizace se však začal prosazovat i nový názor na asanaci ghetta.

Architektuře na místě zbořeného Josefova byla poprvé přičtena historicko-architektonická hodnota; dokonce byla označena za výraz své doby a svého prostředí. (Poche a kol., 1978: 24)

Tzv. normalizace se však nesla především ve znamení rušení židovských hřbitovů a odprodeje náhrobních kamenů (Soukupová, 2010b: 45; Soukupová, 2016: 419-431; Souku-

¹¹ Slavnost proběhla až 23. května 1970 (Kázání vrchního rabína, 1970: 9; Sedmisté výročí, 1970: 1).

¹² Došlo pouze k otevření areálu Židovského hřbitova (1972) a pietní úpravy místa u Ohře (1973) (Munk, 2017: 13).

pová, 2018: 95-96)¹³. V sedmdesátých letech byla např. zbořena secesní obřadní síň hřbitova v Kojetíně (okres Přerov) (Bretfeldová, 2018: 272). Stélami z údlického hřbitova byl vydlážděn radniční dvůr (Hlaváček a kol., 2012). Zlikvidován byl také např. hřbitov v Břec-lavi a nový hřbitov ve Slezské Ostravě (Klenovský, 2018: 75, 240). Zbořena byla rovněž řada regionálních synagog (např. v roce 1981 synagoga v Drmoulu (Fiedler, 1992: 52)). V letech 1985 až 1986 byla pak asanována Nová synagoga v Brně (Klenovský, 2018: 47).

Naděje židovským památkám svitla až ve druhé polovině osmdesátých let minulého století, kdy se pozvolna začala aktivizovat občanská společnost. V období pozdní normalizace tak začaly být brigádnicky upravovány¹⁴ některé zpustlé židovské hřbitovy v Praze i v regionech (Soukupová, 2010a: 46; Soukupová, 2016: 434-437).

Menší opravy na hřbitovech však někde probíhaly již v první polovině osmdesátých let (např. byla opravena ohradní zeď hřbitova z druhé poloviny 15. století v Úsově (Klenovský, 1993: 30)). V polovině osmdesátých let byl opraven např. hřbitov v Brumově (dnes okres Zlín) (Bretfeldová, 2018: 256) nebo novorománská obřadní síň a hřbitovní zeď ve Velkém Meziříčí (Fiedler, 1992: 173). Od roku 1977 do konce osmdesátých let minulého století pak byla rekonstruována pro potřeby Regionálního muzea v Mikulově Horní synagoga v Mikulově, poslední dochovaná synagoga tzv. polského (lvovského) typu u nás (Klenovský, 2000a: 44). Její rekonstrukce, jak upozornil Arno Pařík, byla ovšem nešťastná: došlo totiž při ní k odstranění barokního svatostánku, hebrejských nápisů a k přestavění ženské modlitebny a vnějšího schodiště (Pařík, 2011: 43; Daníček, 2014).

Závěr

V nové koncepci národních dějin po únorovém převratu, vycházející z konceptu Zdeňka Nejedlého (Olšáková, 2012: 263), byla jasně vymezena pokroková tradice (české národní hnutí a husitství). Tím byla také určena základní místa paměti (Pierre Nora) a priority památkové péče. Jediným místem sdílené většinové a menšinové paměti se tak stal Terezín, který ovšem většinová propaganda dezinterpretovala jako symbol boje proti fašismu. Jako symbolické centrum židovské paměti tak začala být vnímána Pinkasova synagoga. To koresponduje s tezí filozofky Jaroslavy Peškové, že památka je specifickým výrazem lidské skutečnosti (Pešková, 1998: 33). Rozpor mezi státní propagandou a menšinovým myšlením vedl možná i k úpadku menšinové návštěvnosti na tradiční terezínské zářijové tryzně. Stát také určoval, které ze židovských památek mimo Terezín dostanou přednostní péči. Pravděpodobně nepřekvapí, že šlo o synagogální prostory Státního židovského muzea v Praze, zatímco památky v regionech chátraly. Po celé poválečné období se totiž turistický ruch soustředil do Prahy a Státnímu židovskému muzeu mohl v tomto ohledu konkurovat pouze Pražský hrad. Jezdilo se do muzea, Staronové synagogy, na Starý židovský hřbitov a na Židovskou radnici, krátkodobě též do Pinkasovy synagogy

¹³ Např. v roce 1985 byly prodány náhrobky z nového hřbitova v Lipníku nad Bečvou kamenickému družstvu (Maloň, 2019: 27).

¹⁴ Zájem aktivizující se občanské společnosti o stav hřbitovů a ochota k brigádnické práci souvisely samozřejmě s jejími odbornými a finančními možnostmi. Postavení popadaných pomníků či odstranění plevele byly proveditelnými pracemi.

(Soukupová, 2010b: 13). Při péči o pražské židovské památky, která byla přece jenom ve srovnání s péčí o památky regionální nadstandardní, se ovšem uplatňoval především hospodářský pragmatismus; tyto památky totiž lákaly návštěvníky z „devizové ciziny“. Na opravu památek regionálních chyběly centralizované nevýkonné ekonomice finanční prostředky i kvalifikovaní řemeslníci. To mohlo vést k tomu, že zchátrání památky do stavu, který vyžadoval demolici, mohlo být i úmyslné. V letech 1948 až 1989 tak zaniklo sto synagog (Pařík, 2011: 100) a sedmdesát židovských hřbitovů (Hlaváček a kol., 2012). Za celých čtyřicet let byla, jak upozornil Jaroslav Klenovský, památkově rekonstruovaná pouze jedna synagoga: Šachova synagoga v Holešově (Klenovský, 2016: 217). Po válce naopak zaniklo v českých zemích podle jeho údaje dokonce až 105 synagog (Klenovský, 2016: 217). Osud židovských hřbitovů pak Klenovský popsal výstižně následujícími slovy:

v podstatě osiřely a z objektivních důvodů jim nemohla být věnována dostatečná péče, značně zchátraly. Židovské obce jako majitelé neměly dostatek finančních prostředků na jejich obnovu a údržbu, hřbitovy se staly snadným objektem pro krádeže náhrobků (Kyjov – nový), rozebírání ohradních zdí (Šafov), vandalismu především mládeže. (Klenovský, 2018: 37)

Teprve v letech 1987 až 1988 vznikl projekt na záchranu Nové synagogy v Třebíči (Fišer, 2009: 122). Tehdejší investor ji však chtěl rekonstruovat do podoby regionálního kulturního střediska (Herzán, 2013: 46).¹⁵ Citlivé revitalizace se tak regionální židovské památky dočkaly až po Sametové revoluci. Připomeňme v této souvislosti zejména projekt 10 hvězd (synagoga v Boskovicích, Brandýse nad Labem, Březnici, Jičíně, Krnově, Mikulově, Nové Cerekvi, Plzni, Polné a Ústěku (Daniček, 2014)). To, co však překvapí, je skutečnost, že ani v současnosti není o regionální menšinové památky zpravidla takový turistický zájem, jaký by si zasluhovaly, a to jak ze strany obcí, tak i turistů. Přestože je nutné zohlednit, jak upozornil i právní historik René Petráš (Petráš, Šultová, 2019: 2-3), bezpečnostní rizika jejich využití (v případě židovských památek případné útoky ze strany islamistů a neonacistů) i vyšší nároky na kvalitu průvodcovské služby (Petráš to zdůvodňuje tím, že o židovské památky se zajímají zpravidla lidé s širším kulturním rozhledem, často židovského původu, a neinformovaný průvodce by dělal pouze ostudu), kontrastuje to s obrovským turistickým potenciálem, jež tyto památky mají. Cílem turistů však přesto zůstávají i nadále především pražské židovské památky (Starý židovský hřbitov a Pinkasova synagoga, Klausová synagoga a Španělská synagoga (Petráš, Šultová, 2019: 4)).

Reference

Aby ani v budoucnu nebylo lhostejných. (1966). *Věstník židovských náboženských obcí v Československu*, 28(1), 4.

Bečková, K. (2000). Sto let Klubu Za starou Prahu v sedmi kapitolách. In K. Bečková (Ed.), *Klub Za starou Prahu 1900-2000* (s. 28-54). Praha: Nakladatelství Schola ludus – Pragensia.

¹⁵ Roku 2003 byla třebíčská židovská čtvrť se hřbitovem zapsána na seznam UNESCO (Herzán, 2013: 287).

- Bečková, K.** (2003). *Zmizelá Praha. Dodatky I. Historický střed města*. Praha, Litomyšl: Paseka.
- Benešová, M., Blodig, V., Chládková, L.** (1997). *Terezín. Místa utrpení a vzdoru*. Praha: Naše vojsko – Památník Terezín.
- Bretfeldová, H.** (2018). *Zahrady života. Moravské židovské hřbitovy ve fotografiích*. Boskovice: František Šalé – Albert.
- Čemu nerozumíme?** (1940). *Arijský boj*, 1(1), 7.
- Dálava.** (1940). Perličky o votické synagoze. *Arijský boj*, 1(9), 6.
- Daniček, J.** (2014). *10 hvězd. Revitalizace židovských památek v České republice*. Praha: Federace židovských obcí v ČR.
- Emler, J.** (1947). *Věstník pro ochranu památek*, 22(9), 66.
- Fiedler, J.** (1992). *Židovské památky v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer.
- Fiedler, J.** (1998). *Židovské památky Tachovska*. Domažlice: Nakladatelství Českého lesa.
- Fišer, R.** (2009). *Bazilika sv. Prokopa. Židovská čtvrť a hřbitov v Třebíči*. Praha: Foibos.
- Heitlingerová, A.** (2007). *Ve stínu holocaustu a komunismu. Čeští a slovenští židé po roce 1945*. Praha: G plus G.
- Herzán, L.** (2013). *Od asanace k Unesco. Příběh obnovy třebíčské židovské čtvrti*. Třebíč: Akcent.
- Hlaváček, T., Kuča, K., Malý, M., Rozkošná, B., Stehlík, M., Větrovská B.** (2012). *Zničené židovské památky severních Čech 1938-1984 [výstava]*. Výstavu připravilo Občanské sdružení Společnost pro obnovu památek Ústěcka.
- Hnilička, E.** (1957). Starý židovský hřbitov na Žižkově. *Ochrana památek – Sborník Klubu za starou Prahu*, 32, 116-117.
- Hypšman, B.** (1950). Ohas ochranných snah u nás. *Za Starou Prahu. Věstník pro ochranu památek*, 25(1-5), 10-15.
- Iltis, R.** (1946). Otevření židovského musea v Praze. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 8(4-5), 54.
- Iltis, R.** (1947). Pustošení židovských hřbitovů. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 9(21), 309.
- Iltis, R.** (1948). Středověk trvá i dnes? *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10(4), 37.
- Kadeřábková, J.** (1985). K stavebnímu vývoji v pohraničních vesnicích Broumova. *Český lid*, 72(1), 4-10.
- Kázání vrchního rabína dr. Federa.** (1970). *Věstník židovských náboženských obcí v Československu*, 22(3), 9.
- Klenovský, J.** (1993). *Židovská čtvrť v Úsově*. Brno: Židovská obec v Olomouci.
- Klenovský, J.** (1994). *Židovská čtvrť v Jemnici*. Jemnice: Městský úřad.

- Klenovský, J.** (1995). *Židovské památky Brna*. Brno: Moravské zemské muzeum, Židovská obec.
- Klenovský, J.** (2000a). *Židovské památky Mikulova*. Mikulov: Regionální muzeum v Mikulově.
- Klenovský, J.** (2000b). *Židovské památky Moravy a Slezska*. In J. Kratochvíl, K. Krátká, M. Horáková, H. Sedalová. *Židovská Morava. Židovské Brno* (s. 42-57). Brno: K2001.
- Klenovský, J.** (2004). *Židovské památky Holešova*. Holešov: Město Holešov.
- Klenovský, J.** (2009). *Historie a památky Židovské obce v Opavě*. Brno, Krnov, Opava: Občanské sdružení Krnovská synagoga.
- Klenovský, J.** (2010). *Židovské památky Zlínského kraje*. Zlín: Krajská knihovna Františka Bartoše, Muzeum Kroměřížska.
- Klenovský, J.** (2016). Osudy synagog v českých zemích od roku 1945 do současnosti. In P. Pálka (Ed.), *Židé a Morava* (s. 214-220). Kroměříž: Muzeum Kroměřížska.
- Klenovský, J.** (2018). *Encyklopedie židovských památek Moravy a Slezska*. Praha: Grada Publishing, a. s.
- Kolektiv vědeckých pracovníků Státního židovského muzea.** (1954). *Pinkasova škola. Památník minulosti a našich dnů*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství Praha.
- Kubiček, A.** (1959). O pražské asanaci. *Ochrana památek. Sborník Klubu za starou Prahu*, 29, 74-81.
- m-** (1940). Pražské synagogy. *Arijský boj*, 1(3), 3.
- Maloň, L.** (2019). *Židé v Lipníku nad Bečvou*. Lipník nad Bečvou: Muzeum Komenského v Přerově.
- Mollik, Z.** (1948). Opětovné vztyčení pražského Mojžíše. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 10(26), 310.
- Munk, J.** (2017). *70 let Památníku Terezín*. Praha: Petr Oswald – OSWALD.
- Muzeum ghetta Terezín.** (1994). Terezín: Památník Terezín.
- Národní archiv Praha.** (1967). *Sjezd delegátů dne 29. 1. 1967* (MŠK 47/7, č. kart. 56, 1956-1967) [archív].
- Nejedlý, Z.** (1946). *Komunisté – dědici velkých tradic českého národa*. Praha: Kulturně propagační oddělení Ústředního výboru KSČ Svoboda.
- Olšáková, D.** (2012). Od dědictví a tradice k místům paměti. *Dějiny – teorie – kritika*, 9(2), 262-277.
- Pařík, A.** (1992). Úvod. In J. Fiedler (Ed.), *Židovské památky v Čechách a na Moravě* (s. 5-24). Praha: Sefer.
- Pařík, A.** (2002). *Židovská Praha*. Praha: Židovské muzeum.
- Pařík, A.** (2008). Walka o ochronę zabytków Żydowskiego Miasta w Pradze. In M. Murzyn-Kupisz, J. Purchla (Ed.), *Przywracanie pamięci. Rewitalizacja zabytkowych dzielnic żydowskich w miastach Europy Środkowej* (s. 181-214). Kraków: Międzynarodowe Centrum Kultury.

- Pařík, A.** (2011). *Barokní synagogy v českých zemích*. Praha: Židovské muzeum v Praze.
- Pařík, A.** (2013). Chmurné výročí. Ještě k likvidaci židovského hřbitova. *Roš chodeš*, 72(8), 16-17.
- Pařík, A., Pavlát, L., Fiedler, J.** (1991). *Židovské muzeum*. Praha: Vydavatelství a nakladatelství Lidové noviny.
- Pejša, J.** (2005). Židovská náboženská obec v Kolíně v letech (1945) 1947 – 1953 (1979). In L. Jouza, J. Pejšas (Ed.), *Židé v Kolíně a okolí* (s. 199-226). Kolín: Regionální muzeum v Kolíně.
- Pěkný, T.** (2001). *Historie Židů v Čechách a na Moravě*. Praha: Sefer.
- Pešková, J.** (1998). *Role vědomí v dějinách a jiné eseje*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- Petráš, R., Šultová, K.** (2019). *Menšinové památky a problémy jejich využívání pro cestovní ruch*. Jihlava: Vysoká škola polytechnická.
- Poche, E.** (1985). *Prahou krok za krokem*. Praha: Panorama.
- Poche, E., Benešová, M., Hlaváček, L., Konečný, D., Nový, O., Witlich, P.** (1978). *Praha našeho věku*. Praha: Panorama.
- Prisching, L.** (1948). Dvě loňské výstavy památkové. *Za Starou Prahu. Věstník pro ochranu památek*, 23(3-4), 15.
- Prostějov židovský: turistický okruh po prostějovských židovských památkách.** (2021). Prostějov: Magistrát města Prostějov.
- Rozkošná, B.** (2009). *Židé v Brandýse nad Labem a okolí*. Praha: nákl. vl.
- Rozkošná, P., Jakubec, P.** (2004). *Židovské památky Čech*. Brno: Vydavatelství ERA.
- Rybár, C.** (1991). *Židovská Praha. Glosy k dějinám a kultuře. Průvodce památkami*. Praha: TV Spektrum, Akropolis.
- Sadek, V., Šedinová, J.** (1989). *Starý židovský hřbitov a Klausova synagoga*. Praha: Státní židovské muzeum v Praze.
- Sachar, H. M.** (1998). *Dějiny Státu Izrael*. Praha: Regia.
- Sedmisté výročí Staronové synagogy.** (1970). *Věstník židovských náboženských obcí v Československu*, 32(7), 1.
- Slavnostní zpřístupnění Šachovy synagogy v Holešově.** (1964). *Věstník židovských náboženských obcí v Československu*, 26(10), 4.
- Soukupová, B.** (2005). Tvář města od konce druhé světové války do současnosti. Na příkladu židovské Prahy. In B. Kloch, A. Stawarz (Ed.), *Tożsamość społeczno-kulturowa miasta postindustrialnego w Europie Środkowej* (s. 43-53). Rybnik & Warszawa: Muzeum w Rybniku, Polskie Towarzystwo Etnologii Miasta.
- Soukupová, B.** (2007a). „Beautiful Prague“ – Experiencing the Antiquity and Beauty of a City in the Czech Society of the 20th Century. *Urban people/Lidé města*, 20(1), 9-27.
- Soukupová, B.** (2007b). Klub za starou Prahu, památky a paměť. Reflexe starobylosti a krásy města v české společnosti koncem 19. a ve 20. století. In B. Soukupová, H.

Novotná, Z. Jurková, A. Stawarz (Ed.), *Město – Identita – Paměť* (s. 14-32). Bratislava: ZING PRINT.

Soukupová, B. (2009a). Asanace a Velká Praha – symboly modernizace Prahy v posledním desetiletí 19. a v prvním desetiletí 20. století. In P. Kladiwa, A. Zářický (Eds.), *Město a městská společnost v procesu modernizace 1740-1918* (s. 275-292). Ostrava: Ostravská univerzita v Ostravě.

Soukupová, B. (2009b). Židé na Moravě od pražského jara k normalizaci (do roku 1977). In P. Pálka (Ed.), *Židé a Morava* (15. sv., s. 270-286). Kroměříž: Muzeum Kroměřížska.

Soukupová, B. (2010a). Paměť sovětizovaného města (příklad Prahy). In B. Soukupová, H. Novotná, Z. Jurková, A. Stawarz (Eds.), *Evropské město. Identita, symbol, mýtus* (s. 36-53). Bratislava: Zing print.

Soukupová, B. (2010b). Praha v židovské krajině vzpomínání po šoa (k významům pamětních míst a míst v paměti). Léta 1945 až 1989. In B. Soukupová (Ed.), *Neklidná krajina vzpomínání. Konkurenční společenství paměti ve městě. Urbánní studie 1. sv.* (s. 9-56). Bratislava: Zing print.

Soukupová, B. (2011). Deklarovaná „oficiální“ identita poválečné Prahy v čase přechodu od demokracie k totalitě. In O. Fejtová, V. Ledvinka, J. Pešek (Eds.), *Evropská velkoměsta mezi koncem války světové a války studené (1945-1989). Documenta Pragensia* (30. zv., s. 375-400). Praha: Scriptorium, Archiv hlavního města Prahy.

Soukupová, B. (2012). Poměr státu a veřejnosti k osudu synagog, židovských hřbitovů a židovských budov v českých zemích po šoa (léta 1945 – 1956). Rekonstrukce na základě vybraných pramenů i odborné literatury. *Slovenský národopis*, 60(2), 133-150.

Soukupová, B. (2016). *Židé v českých zemích po šoa. Identita poraněné paměti*. Bratislava: Marenčin PT.

Soukupová, B. (2018). Jüdische Spuren in der Grenzregion der Böhmisches Länder nach dem Zweiten Weltkrieg. In W. Heller (Ed.), *Jüdische Spuren im ehemaligen Sudetenland* (s. 81-100). London, Berlin: Verlag Inspiration Un Limited.

Soukupová, B. (2019). Vztah státu a židovské reprezentace po druhé světové válce k židovským památkám a jejich turistickému využití [Rukopis odovzdaný na publikovanie]. Právnická fakulta, Univerzita Karlova.

Soukupová, B. (2020). Židovská náboženská krajina po šoa jako jeden ze základních kamenů současné menšinové paměti. *Etnologické rozpravy*, 27(1), 30-45.

Svoboda, J. E., Lukeš, Z., Havlová, E. (1997). *Praha 1891-1918. Kapitoly o architektuře velkoměsta*. Praha: Libri.

Svobodová, J. (1994). *Zdroje a projevy antisemitismu v českých zemích 1948-1992*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.

Symbol staré doby. (1951). *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 13(26), 1.

Ševčíková, Z. (2012). *Zbúraná židovská Bratislava. Sprievodca*. Bratislava: Marenčin PT.

Švandrlík, R. (2009). *Historie Židů v Mariánských Lázních*. Mariánské Lázně: Svatopluk Richter – Art Gallery Nataly.

Vacek, V. (1945). Projev který nám poslal do prvního čísla Věstníku náměstek pražského primátora dr. Vacek. *Věstník Židovské obce náboženské v Praze*, 7(1), 1.

Vaněček, J. (1951a). Klub vítá tvoření památkových rezervací. *Za starou Prahu. Věstník pro ochranu památek*, 26(3), 17-22.

Vaněček, J. (1951b). Proč chráníme stavební památky? *Za starou Prahu. Věstník pro ochranu památek*, 26(1), 1-2.

Vařeka, J. (1985). Sídelní změny v novoosídleneckém pohraničí ČSR. *Český lid*, 72(2), 65-71.

Veselská, M. (2012). *Archa paměti. Cesta pražského židovského muzea pohnutým 20. stoletím*. Praha: Academia, Židovské muzeum v Praze.

Vilímková, M. (1993). *Židovské město pražské*. Praha: Aventinum.

Wirth, Z. (1950). Padesát let Klubu za starou Prahu ve vývoji ochrany památek. *Věstník pro ochranu památek*, 25(1-5), 1-7.

Zbytečná synagoga na Vinohradech. (1940). *Arijský boj*, 1(29), 8.

Zikmund-Lender, L. (2013). *Památky a paměť Židovské obce v Hradci Králové*. Praha: Nadace Židovské obce v Praze.